

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2017.26.18>

Ewa KULA
Adam MASSALSKI

Naczelnicy (dyrektorzy) Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej (1864–1915)

Słowa kluczowe: edukacja elementarna, Królestwo Polskie, naczelnicy szkolni, Kielecka Dyrekcja Szkolna.

Wprowadzenie

W drugiej połowie XIX w. ziemie centralnej Polski, noszące nazwę Królestwa Polskiego, znajdowały się pod zaborem rosyjskim. Była to jedna z najważniejszych prowincji Cesarstwa, ponieważ był to teren najbardziej zaludniony oraz mający dla Rosji istotne znaczenie militarne i gospodarcze. W wieloetnicznym i wielowyznaniowym Królestwie Polskim wypracowywane były metody utrwalania carskiego panowania i koncepcje integracji terytoriów. W latach 60. i 70. XIX w., w ramach wielkich reform cesarza Aleksandra II rozpoczęto ujednoczanie struktur prawno-administracyjnych Rosji. Po upadku powstania styczniowego owo ujednoczanie administracji polegało głównie na jej depolonizacji, co udało się osiągnąć w niewielkim stopniu¹. Już w 1864 r. utworzone zostały jako terenowe organy zarządzania oświatą tak zwane dyrekcje szkolne. Po 1867 r. w zasadzie ich terytoria pokrywały się z nowym podziałem Królestwa Polskiego na 10 guberni. Jedną z takich dyrekcji była kielecka, funkcjonująca na obszarze nowo utworzonej guberni ze stolicą w Kielcach. W jej skład wchodziły powiaty:

---

¹ W 1869 r. w aparacie administracyjnym Królestwa Polskiego pracowało zaledwie 12% urzędników wyznania prawosławnego. Jeszcze w 1897 r. katolicy stanowili prawie 60% ogółu urzędników, przy czym udział prawosławnych wzrósł do tego czasu do 23%. M. Rolf, *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie (1864–1915)*, tłum. W. Włoskiewicz, Warszawa 2016, s. 57–58.

kielecki, miechowski, olkuski i stopnicki. Początkowo dyrektorom podlegały nie tylko szkoły elementarne i rzemieślniczo-niedzielne oraz szkolnictwo prywatne polskie i żydowskie, ale także kursy pedagogiczne (potem seminaria nauczycielskie), gimnazja i progimnazja męskie i żeńskie. Nadzorowi dyrektorów nie podlegały jedynie seminaria duchowne wszelkich wyznań. Do 1867 r. dyrektorzy podlegali Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a po likwidacji tego organu – Kuratorowi Warszawskiego Okręgu Naukowego. Wówczas przemianowani zostali na naczelników dyrekcji i równocześnie wchodzili w skład Rady Kuratora². W zasadzie kompetencje naczelników były podobne jak poprzednio dyrektorów. Z jednej strony byli oni odpowiedzialni za realizację poleceń swych zwierzchników, kuratora i Ministerstwa Oświaty, a z drugiej strony obowiązkiem ich było informowanie władz o stanie materialnym szkół, stanie sieci szkolnej, ilości szkół elementarnych i ich poziomie oraz o pracy szkół wyznaniowych i prywatnych. Naczelnicy zatwierdzali też nauczycieli przyjmowanych na etaty przez wójta i zgromadzenie gminne. Po 1885 r. uzyskali prawo do podejmowania samodzielnych decyzji o mianowaniu nauczycieli szkół elementarnych³. Jednym z najważniejszych zadań, jakie realizowali naczelnicy dyrekcji naukowych, było wizytowanie podległych im placówek oświatowych. Początkowo wizytowali wszystkie podległe szkoły na swym terenie. Dopiero w 1898 r. utworzono etaty inspektorów szkół elementarnych w poszczególnych dyrekcjach, niemniej jednak naczelnicy nadal osobiście kontrolowali część szkół⁴. Należy podkreślić, że po powstaniu styczniowym stanowiska kierownicze w administracji na terenie Królestwa Polskiego obsadzane były wyłącznie Rosjanami, wyznaczanymi przez cara lub przez ministra spraw wewnętrznych. Decyzje dotyczące powołania na stanowisko naczelnika dyrekcji szkolnej podejmował kurator Warszawskiego Okręgu Naukowego, który też prowadził korespondencję w tych sprawach z kandydatami na naczelników⁵.

W latach 60. i 70. XIX w. liczba szkół w stosunku do liczby ludności zdecydowanie malała. W 1868 r. w guberni kieleckiej przypadało 1487 mieszkańców na jedną szkołę, ale już w 1874 r. było to 2229 mieszkańców. Na początku XX w.

² R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982, s. 22–23; K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918. Słownik biograficzny*, t. 1: *Ministerstwo Oświecenia Publicznego*, Lublin 2015, s. 22–24.

³ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 30.

⁴ Tamże, s. 29; od 1899 r. naczelnik Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej miał pod opieką szkoły w powiatach kieleckim, jędrzejowskim, stopnickim i włoszczowskim (287 szkół), a inspektor – w powiatach miechowskim, olkuskim i pińczowskim (228 szkół). B. Szabat, *Szkolnictwo początkowe Kielc i powiatu kieleckiego w latach 1864–1915*, Kielce 1983, s. 68.

⁵ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: AP Kielce), zesp. 21/29, Kielecka Dyrekcja Szkolna w Kielcach, sygn. 278, Nominacja inspektora seminarium nauczycielskiego w Białej na stanowisko naczelnika Dyrekcji Szkolnej w Radomiu oraz delegowania tegoż do pełnienia obowiązków naczelnika Dyrekcji Szkolnej w Kielcach, 1911, s. 3–4.

sytuacja ta uległa jeszcze pogorszeniu – jedna szkoła przypadała na ponad 3000 mieszkańców⁶. Z tego powodu znaczny odsetek dzieci nie był objęty nauczaniem, co powodowało szerzenie się masowego analfabetyzmu. Naukę w szkołach elementarnych Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej opóźniały lub nawet uniemożliwiały także epidemie chorób zakaźnych. Pojawiały się wówczas propozycje przyjmowania do szkoły wyłącznie uczniów zaszczepionych przeciwko ospie, jednak naczelnik Adrian Fiodorowicz Kopyłow w porozumieniu z kuratorem zakazał takich praktyk⁷. W czasach apuchtinowskich⁸ w powiecie kieleckim nie zrealizowano większości zamierzeń dotyczących rozwoju szkolnictwa, między innymi nie wprowadzono w życie przepisów mówiących o obowiązku zakładania szkół fabrycznych i zawodowych.

Rozwój szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim, ujmując najprościej, był uzależniony od kilku czynników. Po pierwsze od polityki władz oświatowych carskiej Rosji, po drugie od osób zarządzających szkolnictwem na jego terenie, wreszcie od postawy miejscowego społeczeństwa. Sprawy polityki oświatowej i stosunku społeczeństwa do kwestii rozwoju oświaty w Królestwie Polskim posiadają już bogatą literaturę⁹, natomiast dopiero niedawno zostały zapoczątkowane badania nad społecznością rosyjskiej administracji specjalnej (w tym oświatowej) na interesującym nas terenie. Niewątpliwie wykształcenie i doświadczenie zawodowe naczelników miało także niebagatelny wpływ na stan podległego im szkolnictwa. Warto więc przybliżyć sylwetki tych osób, które sprawowały kierownicze funkcje w Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej w latach 1864–1915. Charakteryzowała się ona między innymi tym, że należała obok Radomskiej Dyrekcji Szkolnej do jednostek, w których była największa rotacja na-

⁶ B. Szabat, dz. cyt., s. 41, 57.

⁷ Tamże, s. 39.

⁸ W latach 1879–1897 kuratorem Warszawskiego Okręgu Naukowego był Aleksander Lwowicz Apuchtin, gorliwy wykonawca polityki rusyfikacyjnej, stąd lata te nazywane są „nocą apuchtinowską”. Spowodował on zwolnienia nauczycieli, głównie Polaków, ograniczanie nauki religii w języku polskim, forsowanie prawosławia, roztoczenie policyjnego nadzoru nad młodzieżą, kontrolowanie nauki w katolickich seminariach duchownych. W 1883 r. studenci warszawscy wystąpili przeciwko kuratorowi. Zorganizowali protest polityczny, określony mianem „schodki apuchtinowskiej”, za co relegowano z Imperatorskiego Uniwersytetu Warszawskiego ponad 150 studentów. J. Miąso, *Walka o narodową szkołę w Królestwie Polskim w latach 1905–1907. W stulecie strajku szkolnego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2005, nr 44, s. 81.

⁹ R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982; L. Szymański, *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983; B. Szabat, *Szkolnictwo początkowe Kielc i powiatu kieleckiego w latach 1864–1915*, Kielce 1983; *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. S. Michalski, Warszawa 1982; E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968; K. Poznański, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 r.*, Wrocław 1968; K. Wojciechowski, *Oświata ludowa 1863–1905 w Królestwie i Galicji*, Warszawa 1954; W. Studnicki, *Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego*, Kraków 1906.

czelników. W Kielcach i Radomiu było to bowiem aż 16 osób. W pozostałych dyrekcjach liczby te wahały się od 9 do 13 osób¹⁰. Średni okres sprawowania funkcji naczelnika w Kielcach wynosił niewiele ponad trzy lata, gdy tymczasem w pozostałych (poza Radomiem) dyrekcjach było to ponad cztery i pół roku. Dzięki publikacji Krzysztofa Latawca, Artura Góraka, Jacka Legiecia i Stanisława Bogdanova można dziś dokładnie prześledzić drogę karier życiowych poszczególnych naczelników.

Naczelnicy Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej

Szczegółowe informacje dotyczące wieku naczelników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej, ich miejsca urodzenia, pochodzenia społecznego oraz czasu sprawowania wspomnianej funkcji w Kielcach zawiera tabela 1. Wszyscy ujęci w tabeli naczelnicy byli wyznania prawosławnego.

Tabela 1. Naczelnicy Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej w latach 1864–1915 (1917)

lp.	Nazwisko imię, imię ojca	Lata życia	Miejsce urodzenia	Pochodzenie	Czas sprawowania funkcji naczelnika KDSz
1	Afanasjew Władimir Michajłowicz	1854 – 13 IV 1908	Warszawa	chłopskie / syn urzędnika	25 XI 1906 – 13 IV 1908
2	Akwilew Nikołaj Gordiejewicz	1847 – 24 XI 1902	gub. jarosławska	syn duchownego prawosławnego	VIII 1888 – 1 VII 1892
3	Dobrowolskij Wasilij Michajłowicz	1841 – po 1901	gub. kijowska	syn oficera	15 III 1882 – 25 IX 1883
4	Głazow Dmitrij Adrianowicz	1850–1916	gub. sambińska	szlachcic dziedziczny	1 VIII 1908 – 17 V 1910
5	Gołowaczewskij Aleksandr Konstantinowicz	1849 – 24 XII 1905	gub. petersburska	szlachcic dziedziczny	22 VIII 1880 – 5 III 1882
6	Grinkiewicz Paweł Julianowicz	5 XI 1864 – po 1917	gub. smoleńska	syn duchownego prawosławnego	1 IV 1911 – 1917
7	Guglińskij Dmitrij Stiepanowicz	1829 – 17 IV 1913	gub. połtawska	syn duchownego prawosławnego	25 IX 1883 – 1 VIII 1888
8	Kolosowskij Paweł Dmitrijewicz	30 I 1833 – 1902	gub. moskiewska	szlachcic dziedziczny	VIII 1892 – 7 IV 1895
9	Kopyłow Adrian Fiodorowicz	6 VIII 1838 – 6 XII 1895	gub. wołyńska	syn urzędnika	21 XI 1871 – 22 VIII 1880

¹⁰ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 40–48.

Tabela 1. Naczelnicy Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej... (cd)

lp.	Nazwisko imię, imię ojca	Lata życia	Miejsce urodzenia	Pochodzenie	Czas sprawowania funkcji naczelnika KDSz
10	Markow Siergiej Aleksandrowicz	1827 – 2 I 1878	gub. riazańska	szlachcic dziedziczny	21 II 1870 – 27 XI 1871
11	Niedumow Iwan Iwanowicz	14 XII 1852 – po 1916	gub. moskiewska	syn duchownego prawosławnego	25 IV 1895 – 15 I 1901
12	Pristjuk Timofiej Iwanowicz	1822 – 8 X 1875	gub. czernihowska	syn mieszczanina/chłopa	11 I 1869 – 17 I 1870
13	Redczyc Michaił Matwiejewicz	1826 – po 1870	gub. kijowska	szlachcic dziedziczny	27 X 1864 – 11 I 1869
14	Rewersow Iwan Piotrowicz	2 I 1867 – po 1916	gub. astrachańska	syn duchownego prawosławnego	17 V 1910 – 1 IV 1911
15	Sokołow Wsiewołod Fiodorowicz	6 I 1853 – po marcu 1917	gub. nowogorodzka	syn duchownego prawosławnego	15 II 1901 – 1 VII 1903
16	Tokariew Nikołaj Jakowlewicz	11 IV 1863 – po 1917	Moskwa	mieszczańskie	1 VII 1903 – 5 XI 1906

Źródło: K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 118–121, 140–142, 151–153, 158–160, 170–172, 192–193, 197–199, 215–221, 235–237, 264–265.

Jak wynika z tabeli 1, wszyscy naczelnicy urodzili się w XIX w. W I połowie XIX stulecia urodziło się dziesięciu przyszłych naczelników, sześciu natomiast w II połowie. Najwcześniej, w 1822 r., urodził się T.I. Pristjuk, najpóźniej T.J. Tokariew, bo w 1863 r. W jedenastu przypadkach znany był dokładny wiek naczelników w momencie śmierci. Średnio wynosił on jak na owe czasy dość sporo, nieco bowiem ponad 60 lat. W pozostałych pięciu przypadkach, gdy nie znamy daty śmierci, wiemy, że średnia wieku wynosiła nie mniej niż 52 lata. Najdłużej żył D.S. Guglińskij, który osiągnął wiek 84 lat. Najkrócej S.A. Markow – 51 lat. Pod względem miejsca urodzenia przeważały tereny centralnej Rosji, skąd pochodziło dziesięciu przyszłych naczelników, pięciu kolejnych jako miejsce urodzenia podawało Ukrainę, a jeden urodził się w Warszawie, gdyż jego ojciec jako urzędnik został tam skierowany do pracy. Po względem pochodzenia przeważali synowie duchownych prawosławnych, było ich bowiem sześciu, pięciu wywodziło się ze szlachty dziedzicznej, dwaj zapewne miało pochodzenie chłopskie, a jeden był synem oficera armii rosyjskiej.

Jak z powyższego wynika, około połowa przyszłych naczelników wywodziła się z niskich warstw społecznych, stąd warunkiem odniesienia sukcesu w życiu, w postaci osiągnięcia wysokiego stanowiska w resorcie oświaty, była konieczność uzyskania wyższego wykształcenia.

Tabela 2. Wykształcenie naczelników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej*

Nazwisko i imię	Wykształcenie
Redczyc M. M.	Uniwersytet w Kijowie, Wydział Filologiczno-Historyczny, student rzeczywisty 1846
Pristjuk Timofiej Iwanowicz	Uniwersytet w Kijowie, Wydział Matematyczno-Fizyczny, kandydat 1844
Markow Siergiej Aleksandrowicz	Uniwersytet Moskiewski, Wydział Matematyczno-Fizyczny, student rzeczywisty 1850
Kopyłow Adrian Fiodorowicz	Uniwersytet w Kijowie, Wydział Filologiczno-Historyczny, kandydat historii 1858; profesor historii Rosji – egz. na Uniw. Petersb. 1867
Gołowaczewskij Aleksandr Konstantinowicz	Uniwersytet Petersburski, Wydział Historyczno-Filologiczny, kandydat filologii słowiań. 1873
Dobrowolskij Wasilij Michajłowicz	Uniwersytet w Kijowie, Wydział Matematyczno-Fizyczny, Oddział Nauk Przyrodniczych mgr chemii 1869
Guglinskij Dmitrij Stiepanowicz	Cesarski Uniwersytet Warszawski, Wydz. Historyczno-Filologiczny, stud. rzeczywisty 1892
Akwilew Nikołaj Gordziejewicz	Cesarska Akademia Medyczno-Chirurgiczna w Petersburgu, dr med. 1870
Kolosowskij Paweł Dmitrijewicz	Uniwersytet Moskiewski, Wydział Prawa, mgr prawa karnego 1857
Niedumow Iwan Iwanowicz	Akademia Duchowna w Moskwie, kandydat teologii 1879
Sokołow Wsiewołod Fiodorowicz	Cesarski Instytut Historyczno-Filologiczny w Petersburgu **, tytuł nauczyciela gimn. na równi z prawami kandydata 1877
Tokariew Nikołaj Jakowlewicz	Uniwersytet Moskiewski, Wydz. Historyczno-Filologiczny, kandydat 1887
Afanasjew Władimir Michajłowicz	Cesarski Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa, kandydat 1880
Głazow Dmitrij Adrianowicz	Uniwersytet Moskiewski, Wydz. Matematyczno-Fizyczny, kandydat 1875
Rewersow Iwan Piotrowicz	Uniwersytet w Kijowie, Wydział Filologiczno-Historyczny, stud. rzeczywisty 1847
Grinkiewicz Paweł Julianowicz	Cesarski Uniwersytet Warszawski, Wydz. Historyczno-Filologiczny, Oddział Literatury Rosyjskiej, stud. rzeczywisty 1892

* W rosyjskich uniwersytetach w świetle ukazu z 1803 r. były trzy stopnie naukowe: kandydata, magistra i doktora. W 1819 dodano stopień „studenta rzeczywistego” dla tych, którzy ukończyli kurs uniwersytecki, zamieniony w 1837 r. na tytuł nadawany absolwentom uniwersytetów po egzaminach końcowych. Stopień kandydata nadawano po egzaminach i przyjęciu przez fakultet dysertacji. Po upływie minimum roku kandydat mógł ubiegać się o uzyskanie egzaminu magisterskiego, co wiązało się z koniecznością zdania kolejnych egzaminów i publicznej obrony pracy. Stopień doktora można było uzyskać po upływie kolejnego roku, na podstawie nowej pracy i jej publicznej obrony, bez konieczności zdawania egzaminów doktorskich. J. Schiller, *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008, s. 140–141.

** W 1867 r. utworzono w Petersburgu Cesarski Instytut Historyczno-Filologiczny dla 100 wychowanków. Uczniów kształcono na koszt państwa i z tego powodu obowiązkiem absolwentów była służba w resorcie oświaty co najmniej przez 6 lat. Instytut przygotowywał nauczycieli języków klasycznych i rosyjskiego, literatury rosyjskiej, historii i geografii dla szkół średnich. Nauka trwała tu cztery lata, a absolwenci otrzymywali tytuł nauczyciela, z wszystkimi prawami osób, które ukończyły studia uniwersyteckie. E. Kula, *Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu (1828–1859) i jego rola w kształceniu nauczycieli dla szkół Królestwa Polskiego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2010, nr 47, s. 49.

Źródło: K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 118–121, 140–142, 151–153, 158–160, 170–172, 192–193, 197–199, 215–221, 235–237, 264–265.

W prezentowanej grupie przeważali absolwenci Uniwersytetu Kijowskiego (pięć osób) i Uniwersytetu w Moskwie (cztery osoby). Trzy osoby studia odbywały na Uniwersytecie w Warszawie i jedna na Uniwersytecie w Sankt Petersburgu. Także w stolicy państwa, ale w Cesarskim Instytucie Historyczno-Filologicznym, uzyskał dyplom W.F. Sokołow. Kolejne trzy osoby kończyły studia w Akademiach Duchownych w Moskwie, Kijowie i Kazaniu. Wyjątkiem był N.G. Akwilew, który posiadał stopień doktora medycyny zdobyty w Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Sankt Petersburgu. Pod względem osiągniętych stopni naukowych największy sukces odniósł A.F. Kopyłow, który zwieńczył karierę tytułem profesora, wykładając w latach 1867–1871 w Szkole Głównej Warszawskiej, a po jej likwidacji – w tamtejszym Uniwersytecie Carskim. Od tego roku aż do 1880 pełnił funkcję naczelnika Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej. Wspomniany już N.G. Akwilew był doktorem medycyny, a stopnie magistrów uzyskali: w dziedzinie chemii W.M. Dobrowolskij i prawa P.D. Kołosowskij. Kolejnych siedmiu przyszłych naczelników uzyskało stopień kandydata, który w ówczesnej Rosji upoważniał do podejmowania starań o wyższe stopnie i tytuły naukowe. Natomiast W.F. Sokołow ukończył studia, zdając egzamin na nauczyciela gimnazjalnego, co było równoznaczne ze stopniem kandydata. Pozostałych pięciu ukończyło studia ze stopniem rzeczywistego studenta. Biorąc pod uwagę specjalizację w ramach dyscyplin naukowych, to wśród przyszłych naczelników było ośmiu przedstawicieli nauk humanistycznych, czterech matematyczno-przyrodniczych, dwóch prawników, jeden specjalista w dziedzinie teologii i jeden lekarz¹¹.

Spora część osób wchodzących w skład interesującej nas społeczności posiadała w swoim dorobku publikacje naukowe. Tego typu działalność była udziałem dziesięciu spośród naczelników w różnych okresach swej kariery zawodowej. Autorem poważnej publikacji książkowej z dziedziny historii powszechnej, wydanej w Warszawie w 1865 r., był A.F. Kopyłow. Licząca 208 stron praca nosiła tytuł *Bor'ba imperatora Gienrika V. s cerkowju po powodu woprosa ob inwestiturie. Ist. Izsledowanije*. W 1877 r. wydał książkę *Pamjatna-*

¹¹ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 118–121, 140–142, 151–153, 158–160, 170–172, 192–193, 197–199, 215–221, 235–237, 264–265.

ja książka dla uczycielej naczalnych ucziliszcz Kieleckoj Uczebnoj Direkcji na 1878 g., oprac. A. Kopyłow (Kielce 1877). Zamieścił tu *Instrukcję dla nauczycieli szkół początkowych w Okręgu Naukowym Warszawskim* oraz programy przedmiotów wykładanych w szkołach elementarnych z dokładnymi wskazówkami metodycznymi, bez uwzględnienia języka polskiego. Celem tej książki było ułatwienie pracy nauczycielowi¹².

Naukowe rozprawy z zakresu historii literatury, jak i podręczniki, publikował w latach 1892–1906 I.P. Rewersow. Do najważniejszych jego prac należą: *Oczerk zapadnoj apologeticzeskoj literatury II i III ww.* (Kazań 1892); *Zaszczitniki christianstwa (Apologety)*, Sankt Petersburg 1898; *Uczebnik nowoj istorii* (Kazań 1906)¹³. Natomiast podobne osiągnięcia w dziedzinie nauk matematycznych posiadał S.A. Markow, autor podręczników z dziedziny arytmetyki i algebry dla gimnazjów, wydawanych w Sankt Petersburgu w latach 1859–1866¹⁴. Z zakresu prawa karnego publikował prace P.D. Kołosowskij, między innymi *Oczerk istoriczeskiego razwitija prestuplenij protiv żyzni i zdorowja po russkomu prawu* (Moskwa 1857)¹⁵. Niewielkie objętościowo publikacje dotyczące aktualnie wykonywanych obowiązków zawodowych były udziałem I.I. Niedumowa. Jeszcze w Petersburgu opublikował *W oblasti logiki. Gnoseologiczeskoje znaczenije nabludienija i opyta* (Sankt Petersburg 1887). W Chełmie wydał opracowanie pt. *Zapiska naczalnika Chołmskoj Uczebnoj Direkcji, statskiego sowietnika Niedumowa, po powodu pierwodnych i wypusknych ekzamenow w Lublinskoj rimsko-katoliczeskoj duchownoj seminarii po russkomu jazyku i otieczestwiennoj istorii w 1912 g.* Po uzyskaniu w 1906 r. emerytury I.I. Niedumow przeniósł się do Petersburga, gdzie pełnił obowiązki inspektora klas Jekaterińskiego Gimnazjum Żeńskiego. W 1909 r. oddelegowany był do pełnienia obowiązków inspektora klas Instytutu Pawłowskiego. Wydał w związku z tym drukiem swoje przemówienie: *Riecz, proizniesennaja wo wremia torzestwienno-go akta w Pawłowskom instyutie 19 oktiabria 1916 g.*¹⁶ Autorami pojedynczych prac byli N.J. Tokarjew, który napisał *Dielo ob jereticzestwie Stiepana Pribyłowicza (1717–1718)*, Moskwa 1888¹⁷; W.F. Sokołow, autor trzykrotnie wznawianego opracowania pt. *Christomatia. Posobije pri izuczenii proizwiedienij russkoj słowiesnosti*, Odessa 1897 (wyd. 3. 1890)¹⁸; N.G. Akwilew, który wydał pracę naukową przygotowaną na stopień doktora medycyny: *O wlijanii chloristogo*

¹² Tamże, s. 174; B. Szabat, dz. cyt., s. 34–35.

¹³ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 220.

¹⁴ S.A. Markov, *Kurs aritmetiki, sostavlennyj po gimnazičeskoj programme*, Sankt Peterburg 1859 (wyd. 2. 1862–1864, wyd. 3. – 1866); S.A. Markov, *Kurs algebry, sostavlennyj po gimnazičeskoj programme*, Sankt Peterburg 1865.

¹⁵ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 172.

¹⁶ Rossijskaâ nacionalnaâ biblioteka w Sankt Petersburgu (RNB), sygn. 34.83.2.1162; sygn. 34.106.7.105; sygn. 18.320.1.16.

¹⁷ RNB, sygn. 81-7/1599.

¹⁸ RNB, sygn. 20.87.6.2.1-3

natrija na sodierzanije kazeina, bielka i solej izwiesti w mołokie, Sankt Petersburg 1870¹⁹ oraz W.M. Dobrowolskij, który opublikował pracę przygotowaną na stopień magistra chemii pt. *Materiały dla chemii bora i i jego sojedinenij*, cz. 1, *Atomnyj wies bora*, Kijew 1869²⁰. Wreszcie A.K. Gołowaczewskij był autorem recenzii podręcznika autorstwa Antona Budiłowicza pt. *Naczertanije cerkowno-sławianskoj grammatiki*, Warszawa 1883²¹.

Po ukończeniu studiów zdecydowana większość przyszłych naczelników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej podjęła pracę nauczycielską, przeważnie w szkołach średnich. Zazwyczaj po kilku latach awansowali na inspektorów i dyrektorów szkół różnych typów. Dla przykładu N.J. Tokariew po kilku latach pracy w charakterze nauczyciela języka rosyjskiego, geografii i historii w szkołach średnich warszawskich, mianowany został w 1895 r. inspektorem progimnazjum męskiego w Sandomierzu, gdzie pracował do 1901 r., po czym objął stanowisko dyrektora gimnazjum w Lublinie²². Pięciu było przed podjęciem pracy w tym charakterze związanych ze szkolnictwem wyższym: W.M. Dobrowolskij był przez 5 lat laborantem na Uniwersytecie w Kijowie, A.K. Gołowaczewskij przez rok wykładał język słowiański w Niemczech na Uniwersytecie w Lipsku, P.D. Kołosowskij był adiunktem w katedrze prawa karnego na Uniwersytecie w Kijowie, A.F. Kopyłow przez 4 lata pracował w Szkole Głównej Warszawskiej, potem przekształconej w Uniwersytet, jako p.o. profesora w katedrze historii Rosji, wreszcie I.P. Rewersow był przez 10 lat p.o. docenta, docentem i profesorem nadzwyczajnym w Akademii Duchownej w Kazaniu²³. Przeciętny staż pracy przed objęciem stanowiska naczelnika dyrekcji szkolnej w wypadku badanej społeczności wynosił średnio blisko osiemnaście i pół roku. Najkrócej przed mianowaniem na stanowisko naczelnika pracował A.K. Gołowaczewskij, bo tylko 7 lat, a najdłużej D.A. Głazow, posiadający staż pracy w postaci 33 lat służby²⁴.

W Kielcach rozpoczęło pracę na stanowisku naczelnika 12 osób z interesującej nas grupy, pozostali trafiali do tego miasta z innych dyrekcji. W sumie dziesięciu naczelników pracowało na tych stanowiskach w dwóch ośrodkach, kolejnych trzech w jednym tylko miejscu, a dwóch w trzech miejscach. Ich praca była doceniana przez władze rosyjskie, aż jedenastu bowiem osiągnęło pod koniec swej kariery zawodowej rangę rzeczywistego radcy stanu (w wojsku odpowiadała stopniowi generała majora), trzech było radcami stanu (odpowiednik w wojsku – stopnia brygadiera) i dwóch radcami kolegialnymi (odpowiednik pułkownika). Zgodnie z przyjętym obyczajem w Cesarstwie Rosyjskim odzna-

¹⁹ RNB, sygn. 18.124.4.221.

²⁰ RNB, sygn. 38.44.2.54.

²¹ RNB, sygn. 18.171.7.220.

²² A. Massalski, *Collegium Gostomianum*, t. 2: *Szkoła średnia w Sandomierzu w latach 1773–1914*, Sandomierz 2002, s. 155, 158, 159; K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 265.

²³ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 141, 154, 171, 173, 220.

²⁴ Tamże, s. 152, 154.

czani byli także orderami. Najczęściej orderem św. Stanisława wszystkich trzech stopni, orderem św. Anny III i II stopnia, św. Włodzimierza IV stopnia. Tylko czterej naczelnicy posiadali wysokie odznaczenie w postaci orderu św. Włodzimierza III stopnia, byli to: M.G. Akwiliew, W.M. Dobrowolskij, D.A. Głazow i P.D. Kołosowski²⁵.

Kielecka Dyrekcja Szkolna należała do grona większych jednostek administracji szkolnej w Królestwie Polskim. Wśród dziesięciu tego typu placówek zajmowała czwarte miejsce pod względem ilości szkół elementarnych i uczącej się młodzieży, a także liczby zatrudnionych nauczycieli. W 1904 r. było to odpowiednio: 322 szkoły, 23 tysiące uczniów i 326 nauczycieli (zajmująca pod tym względem ostatnie, dziesiąte miejsce Łomżyńska Dyrekcja Szkolna liczyła 146 szkół, 9645 uczniów i 154 nauczycieli)²⁶.

Dla dwunastu osób z prezentowanej grupy przybycie do Kielc i objęcie funkcji naczelnika było pierwszym zatrudnieniem w tym charakterze. Pozostałe 4 osoby już wcześniej zajmowały to stanowisko: W.M. Afansjew w Łomży, Grinkiewicz i T.I. Pristiuk w Radomiu, D.S. Guglińskij w Chełmie (Lublinie). Dla W.M. Afanasjewa, P.J. Grinkiewicza i T.I. Pristjuka był to zapewne awans, bo obejmowali stanowisko w znacznie większej jednostce, natomiast D.S. Guglińskij kierował wcześniej nieco tylko większą dyrekcją.

Okres pobytu w Kielcach poszczególnych naczelników był dość zróżnicowany. Siedmiu z nich pracowało bardzo krótko, bo poniżej 2 lat (najkrócej I.P. Rewersow, bo jedynie 11 miesięcy). Kolejnych trzech służyło w Kielcach od 2 do 4 lat (P.D. Kołosowski, N.J. Tokariew i N.G. Akwilew). Najdłużej zajmowali to stanowisko dwaj naczelnicy: A.F. Kopyłow 8 lat i 9 miesięcy i I.I. Niedumow 5 lat i 8 miesięcy²⁷.

Stanowisko naczelnika Dyrekcji Szkolnej w Królestwie Polskim należało do stosunkowo atrakcyjnych pod względem finansowym posad urzędników średniego szczebla. W 1913 r. P.J. Grinkiewicz posiadający rangę radcy kolegialnego zarabiał rocznie w sumie aż 4725 rbs. Częściami składowymi tego uposażenia były: pensja właściwa – 1440 rbs, pensja stołowa – 1440 rbs, dodatek na mieszkanie – 720 rbs, podróże – 600 rbs, i dodatek za wysługę lat w Królestwie Polskim – 525 rbs. Ten ostatni dodatek był w wypadku P.J. Grinkiewicza niewielki, w Królestwie Polskim pracował bowiem krótko, bo od 1899 r., czyli wówczas 14 lat. Dla porównania warto przytoczyć fakt, iż kierownik kancelarii Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej, Teodor Teodorowicz Gribiuk w tym samym roku zarabiał rocznie jedynie 900 rbs, czyli przeszło pięć razy mniej²⁸. Wysokość

²⁵ Tamże, s. 120, 141, 152, 153, 171, 172.

²⁶ F. Araszkiwicz, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze rosyjskim w latach 1831–1918*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1: *do 1918 r.*, red. S. Michalski, Warszawa 1982, s. 176.

²⁷ K. Łatawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 118–121, 140–142, 151–153, 158–160, 170–172, 192–193, 197–199, 215–221, 235–237, 264–265.

²⁸ AP Kielce, Kielecka Dyrekcja Szkolna, sygn. 262, Akta dotyczące się spraw personalnych pracowników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej i nauczycieli 1905–1915, k. 18–19.

emerytury poszczególnych naczelników zależna była od liczby lat przepracowanych w służbie rządowej, a także od czasu pobytu na etatach rządowych w Królestwie Polskim, za co przysługiwały specjalne dodatki do pensji. Dlatego emerytury poszczególnych naczelników były zróżnicowane od 1440 rbs do 3000 rbs²⁹.

Jedenastu naczelników po opuszczeniu Kielc podejmowało inne stanowiska w resorcie oświaty. Wśród nich aż dziesięciu obejmowało obowiązki naczelników, lub równorzędne, w innych miastach (W.M. Dobrowolskij, D.A. Głazow, P.D. Kołosowskij, A.F. Kopyłow, S.A. Markow, I.I. Niedumow, M.M. Redczyc, I.P. Rewersow, W.F. Sokołow, N.J. Tokariew), a tylko jeden A.K. Gołowaczewskij został początkowo inspektorem, a potem dyrektorem męskiego gimnazjum w Warszawie na Pradze³⁰. Kolejnych trzech naczelników (N.G. Akwilew, D.S. Guglińskij i T.I. Pristjuk) formalnie zakończyło w Kielcach karierę urzędniczą, przechodząc na emeryturę³¹. Jeśli chodzi o dwóch pozostałych, to jeden z nich (W.M. Afanasjew) został zastrzelony w Kielcach przez zamachowca z pobudek politycznych, a drugi (P.J. Grinkiewicz) został pozbawiony stanowiska w 1917 r. z powodu likwidacji Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej, ewakuowanej 2 lata wcześniej w głąb Rosji³². Wspomniany W.M. Afanasjew był wyjątkowym służbistą i rusyfikatorem. Został on przeniesiony do Kielc z Łomży. Swoje urzędowanie rozpoczął od objazdu i wizytacji wszystkich szkół w guberni. Szczególnie często wizytował sam i zalecał wizytować inspektorom szkoły w tych miejscowościach, w których chłopcy na zebraniach gminnych lub poprzez rady szkolne podejmowali uchwały o nauczaniu w języku polskim. Podczas pracy w Kielcach, tj. od 1 stycznia 1907 r. do 26 kwietnia 1908 r., pozbawił pracy wielu nauczycieli za akcję unarodowienia szkół. Zwolniono ich bądź za nauczanie po polsku, bądź za odmowę opuszczenia miejsca pracy, z której karnie byli przenoszani. W sumie, jak ustaliła Barbara Szabat, ze szkół w guberni kieleckiej usunięto 67 nauczycieli³³. Szykany W.M. Afanasjewa dotyczyły nawet lekcji religii. W 1907 r. wysłał on do szkół elementarnych w guberni kieleckiej obrazy do nauki historii Starego i Nowego Testamentu. Były to kopie obrazów prawosławnego artysty Kriukowa, przeznaczone wyłącznie do szkół prawosławnych. W wyniku protestu władz kościelnych wycofano te obrazy ze szkół³⁴.

Spośród całej interesującej nas grupy znacząca kariera była udziałem jedynie W.M. Dobrowolskiego. Po opuszczeniu Kielc sprawował jeszcze obowiązki na-

²⁹ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanow, dz. cyt., s. 153, 154, 216, 219, 237.

³⁰ Tamże, s. 140–142, 151–155, 170–174, 192–193, 197–199, 218–221, 235–237, 264–266.

³¹ Tamże, 119–121, 158–160, 215–218.

³² Tamże, s. 118–119, 157–158; B. Szabat, *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 r. w guberni kieleckiej*, Kielce 1991, s. 147. Formalnie Kielecka Dyrekcja Szkolna została zlikwidowana, jak wynika z pisma adresowanego do Komisariatu do Spraw Polskich w Moskwie, 9 marca 1918 r. AP Kielce, zesp. Kielecka Dyrekcja Szkolna, sygn. 308, k. 1. Pismo dotyczące się likwidacji Szkolnej Dyrekcji.

³³ B. Szabat, *Walka o szkołę polską...*, s. 184–185.

³⁴ Tamże, s. 214.

czelnika w Radomiu i Siedlcach, a następnie w latach 1895–1901 mianowany został pomocnikiem (zastępcą) kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego³⁵.

Objęcie tak stosunkowo wysokiego stanowiska, jakim było kierowanie dyrekcją szkolną, w kilku przypadkach było zapewne ułatwione wskutek pochodzenia społecznego i koneksji rodzinnych. Ojciec A.K. Gołowaczewskijego był generałem majorem, a D.A. Głazowa pułkownikiem lejbgwardii, natomiast ojciec P.D. Kołosowskijego był rzeczywistym radcą stanu. Małżonka A.F. Kopyłowa była córką generała majora, W.M. Afansjewa – córką wicegubernatora kieleckiego Aleksandra Andriejewicza Sołncewa, a druga żona W.F. Sokołowa, Elena Wasiljewna z d. Donurib, pochodziła z rodziny książęcej³⁶.

Zakończenie

Działalność interesujących nas naczelników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej przypadła na szczególny okres represji popowstaniowych rządu rosyjskiego i w związku z tym nasilenia polityki rusyfikacyjnej w dziedzinie oświaty. Stąd postawa i roztępa osób zajmujących to stanowisko mogła przynosić pozytywne skutki, natomiast ślepe posłuszeństwo i bezwzględność w tępieniu polskości rujnowały szkolnictwo elementarne na tym terenie. W opracowaniach B. Szabat, analizującej w swoich tekstach losy szkolnictwa elementarnego w guberni kieleckiej, można doszukać się informacji na temat tego, jakie skutki przynosiła działalność poszczególnych naczelników. Na pewno na pozytywną ocenę mogli zasługiwać w pierwszym rzędzie A.F. Kopyłow, a także M.M. Redczyc i w pewnym stopniu N.J. Tokariew. Pierwszy z nich po pierwsze przygotował i wydał w 1877 r. opracowany w języku rosyjskim wspomniany już *Pamiętnik dla nauczycieli elementarnych szkółek Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej na r. 1878*. Ponadto swym odpowiednim taktownym zachowaniem potrafił zjednać sobie polską społeczność³⁷. M.M. Redczyc umiał także zachowywać się z dużym taktem, nie prowokując swym postępowaniem społeczeństwa polskiego³⁸. Działalność oświatowa w guberni kieleckiej ostatniego z wymienionych – N.J. Tokariewa – przypadła na szczególny okres lat rewolucji i strajku szkolnego 1905 r. Za swą mało aktywną i nieagresywną postawę wobec zachodzących wydarzeń w placówkach oświatowych został w listopadzie 1906 r. przeniesiony z Kielc do Warszawy na podobne stanowisko i tam doczekał ewakuacji do centralnej Rosji w 1915 r. w czasie I wojny światowej³⁹.

³⁵ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 140–142.

³⁶ Tamże, s. 118–119, 151–155, 170–174.

³⁷ B. Szabat, *Szkolnictwo początkowe Kielc...*, s. 34, 208.

³⁸ T. Czerwiński, *Fragment pamiętnika*, [w:] *Księga Pamiątkowa Kielczan 1856–1904*, red. T. Ruśkiewicz, Warszawa 1925, s. 99.

³⁹ B. Szabat, *Walka o szkołę polską...*, s. 118; E. Staszyński, *Walka o demokratyczną polską szkołę w Królestwie Polskim w okresie rewolucji 1905–1907*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962, nr 5, s. 221–222.

Na przeciwnym biegunie w stosunku do powyżej wymienionych znaleźli się naczelnicy, których działalność na terenie Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej przyniosła wiele szkody i spowodowała regres w rozwoju oświaty. Dokonania W.M. Afanasjewa już zostały przedstawione. Podobnie destrukcyjnie działał T.I. Pristjuk, znany ze swych sadystycznych zapędów jeszcze w czasie pobytu w gimnazjum w Niemirowie. Pamiętnikarz odnotował, że po jego wyjeździe z tego miasta „atmosfera [w gimnazjum] stała się zdecydowanie lepsza”⁴⁰.

Dbając o rozwój szkolnictwa elementarnego na terenie Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej, naczelnicy odpowiedzialni byli między innymi za opanowanie przez uczniów umiejętności czytania i pisania w języku polskim i rosyjskim. Ich osiągnięcia mogły być wysokie, ponieważ byli bardzo dobrze przygotowani do swojej pracy. Jednak skuteczność ich działań rusefikatorskich w zaprezentowanych warunkach polityczno-oświatowych była, jak widać, utrudniona, napotkali bowiem na wyraźny sprzeciw społeczeństwa polskiego guberni kieleckiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- AP Kielce, zesp. Kielecka Dyrekcja Szkolna, sygn. 262. Akta dotyczące się spraw personalnych pracowników Kieleckiej Dyrekcji Szkolnej i nauczycieli 1905–1915.
- AP Kielce, zesp. Kielecka Dyrekcja Szkolna, sygn. 308. Pismo dotyczące się likwidacji Szkolnej Dyrekcji.

Źródła drukowane

- Akwilew N.G., *O wlijanii chloristogo natrija na sodierzanije kazeina, bielka i solej izwiesti w molokie*, Sankt Petersburg 1870.
- Dobrowolskij W.M., *Materiały dla chemii bora i i jego sojedinenij*, cz. 1: *Atomnyj wies bora*, Kijew 1869.
- Gołowaczewskij A.K., recenzja książki: *Naczertanije cerkowno-sławianskoj grammatiki*, Warszawa 1883, napisanoj Antonom Budiłowiczom. „Filologiczeskije zapiski” 1883, wyp. 3.
- Kołosowskij P.D., *Oczerk istoriczeskogo razwitija prestuplenij protiv żyzni i zdorowja po russkomu prawu*, Moskwa 1857.
- Kopyłow A.F., *Bor'ba imperatora Giennrika V. s cerkowju po powodu woproosa ob investiturie. Ist. Izsledowanije*. Warszawa 1865.
- Kopyłow A.F., *Pamjatnaja kniżka dka ucztielej naczalnych uczyłiszcz Kieleckoj Uczebnoj Direkcji na 1878 g.*, Kielce 1877.

⁴⁰ K. Latawiec, A. Górak, J. Legieć, S. Bogdanov, dz. cyt., s. 217–218.

- Markov S.A., *Kurs arytmetiki, sostavlennyj po gimnazičeskoj programme*, Sankt Peterburg 1859 (wyd. 2. 1862–1864, wyd. 3. – 1866).
- Markov S.A., *Kurs algebry, sostavlennyj po gimnazičeskoj programme*, Sankt Peterburg 1865.
- Niedumow I.I., *Riecz, proizniesennaja wo wremia torzestwiennogo akta w Pawlowskom instytucie 19 oktiabria 1916 g.*, Sankt Peterburg 1916.
- Niedumow I.I., *Zapiska naczalnika Chołmskoj Uczebnoj Direkcji, statskogo so-wietnika Niedumowa, po powodu pierwodnych i wypusknych ekzamenow w Lublinskoj rimsko-katoliczeskoj duchownoj seminariipo russkomu jazyku i otieczestwiennoj istorii w 1912 g.*, Chełm 1912.
- Niedumow I.I., *W oblasti logiki. Gnoseologiczeskoje znaczenije nabludienija i opyta*, Sankt Petersburg 1887.
- Rewersow I.P., *Oczerk zapadnoj apologeticzeskoj literatury II i III ww.*, Kazań 1892.
- Rewersow I.P., *Uczebnik nowoj istorii*, Kazań 1906.
- Rewersow I.P., *Zaszczitniki christianstwa (Apologety)*, Sankt Petersburg 1898.
- Sokołow W.F., *Christomatia. Posobije pri izuczenii proizwiedenij russkoj słowiesnosti*, Odessa 1897 (wyd. 3. – 1890).
- Tokarjew N.J., *Dieło ob jereticzestwie Stiepana Pribyłowicza (1717–1718)*, Moskwa 1888.

Opracowania

- Araszkieicz F., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze rosyjskim w latach 1831–1918*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1: do 1918 r., red. S. Michalski, Warszawa 1982.
- Czerwiński T., *Fragment pamiętnika*, [w:] *Księga Pamiątkowa Kielczan 1856–1904*, red. T. Ruśkiewicz, Warszawa 1925.
- Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1: do 1918, red. S. Michalski, Warszawa 1982.
- Kucha R., *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982.
- Kula E., *Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu (1828–1859) i jego rola w kształceniu nauczycieli dla szkół Królestwa Polskiego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2010, nr 47.
- Latawiec K., Górak A., Legieć J., Bogdanov S., *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839–1918. Słownik biograficzny*, t. 1: Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Lublin 2015.
- Massalski A., *Collegium Gostomianum*, t. 2: *Szkoła średnia w Sandomierzu w latach 1773–1914*, Sandomierz 2002.
- Miąso J., *Walka o narodową szkołę w Królestwie Polskim w latach 1905–1907. W stulecie strajku szkolnego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2005, nr 44.
- Poznański K., *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 r.*, Wrocław 1968.

- Rolf M., *Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie (1864–1915)*, tłum. W. Włoskowicz, Warszawa 2016.
- Schiller J., *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008.
- Staszyński E., *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968.
- Staszyński E., *Walka o demokratyczną polską szkołę w Królestwie Polskim w okresie rewolucji 1905–1907*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962, nr 5.
- Studnicki W., *Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego*, Kraków 1906.
- Szabat B., *Szkolnictwo początkowe Kielc i powiatu kieleckiego w latach 1864–1915*, Kielce 1983.
- Szabat B., *Walka o szkołę polską w okresie rewolucji 1905–1907 r. w guberni kieleckiej*, Kielce 1991.
- Szymański L., *Zarys polityki caratu wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1983.
- Wojciechowski K., *Oświata ludowa 1863–1905 w Królestwie i Galicji*, Warszawa 1954.

Headmasters of the Kielce School Directorate between 1864–1915

Summary

The article presents a group of 16 school heads, who were in charge of the Kielce School Directorate between 1864–1915. They were responsible for functioning of elementary schools, Sunday-craft schools as well as supervising private education institutions. Heads were entitled to recruit elementary school teachers and to conduct audits in said units. Education and professional experience of the headmasters in question had a great impact on the condition of the sector. What is more, this paper attempts to elaborate on social backgrounds, seniority at the posts as well as intellectual activity of the Kielce School Directorate headmasters. Effectiveness of Russification activities of these people in the presented political and educational conditions proved, however, to have been insignificant.

Keywords: Elementary education, Kingdom of Poland, school headmasters, Kielce School Directorate.